

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

2016/3

yıl: 7 cilt: VII sayı: 15

İbnu'l-Arabî Metafiziği

Ekrem DEMİRLİ

Sufi Kitap Yayınları, İstanbul 2013, 421 s.

Tanıtan: Hatice ÇÖPEL*

Günümüz yayın dünyasında kitap denilince kendinde bütünlüğü olan müstakil eserler akla gelir. Bir yayın tarzı olarak “makale kitaplar” ise Türkiye akademisinde sayıları henüz çoğalmakta olan bir tarzdır. Sadece belli başlı makalelerin bir araya getirilmesi olmayan makale kitaplar; kendinde bir bütünlüğü olan, ele aldığı meseleleri analitik bir tarzda ortaya koyan eserler olarak bilinmektedir. Ekrem Demirli'nin “*İbn Arabî Metafiziği*” adlı eseri de makale kitap türünde değerlendirilebileceğimiz yayınlardan biridir. *İbnü'l Arabî Metafiziği* kitabı; varlık, bilgi ve insan konularının ele alındığı makalelerden oluşur. Bu durum bize Demirli'nin bugüne kadar yapmış olduğu çalışmalarda ortaya koyduğu düşünce sistematüğini bütün olarak görme imkânı sunmaktadır.

“*İbnü'l Arabî Metafiziği*” İslam düşünce geleneğinin serüvenini özetleyen bir girişle başlar. Giriş ve dört bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde yazarın, İbnü'l Arabî'nin varlık görüşüyle ilgili makaleleri, ikinci bölümünde bilgi görüşüyle ilgili makaleleri ve üçüncü bölümünde de İbnü'l Arabî'de insan meselesini ele aldığı makaleleri yer alır. Genel makalelerin yer aldığı son bölüm hariç diğer üç bölümü “*Varlık, Bilgi ve İnsan*” şeklinde başlıklandırabiliriz. Bu üç kavram gerek İbn Arabî düşüncesinin gerekse Ekrem Demirli'nin İbn Arabî yorumunun doğru anlaşılması açısından önemlidir. İslam metafizik düşüncesinin ve münhasıran Vahdet-i Vücûd geleneğinin ana unsuru olan bu kavramlar, Tanrı ile Alem daha özelde Tanrı-insan ilişkisini varlık ve bilgi meseleleri ekseninde ele almamızı sağlarlar. Benzer yaklaşıma Demirli'nin Vahdet-i Vücûd düşüncesine yönelik çalışmalarının temeli sayılan bundan önceki iki eserinde de rastlarız.¹

Günümüz akademik çalışmalarında tasavvuf tarihi; zühd dönemi, tasavvuf dönemi ve tarikatlar dönemi olarak üç dönemde incelenir. Fakat Ekrem Demirli kitabının giriş bölümünde bu klasik tasniften farklı olarak tasavvufun iki dönemde ele alınması gerektiğini savunur. Bunlardan ilki “*Sünnî Tasavvuf*” olarak isimlendirdiği ve Ebu Nasr Serrac (ö.378), Kelebazi (ö.380), Ebu Talip Mekki (ö.386), Sülemi (ö.412), Kuşeyri (ö.465) ve Hucvuri (ö.465) gibi ilk dönem tasavvufî düşüncenin önemli isimlerinin eserlerinde rastlayabileceğimiz tasavvuf anlayışı-

* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri A. B. D., h_copel@hotmail.com

1 Sadreddin Konevîde Bilgi ve Varlık (2005), İz Yayıncılık: İstanbul; İslam Metafiziğinde Tanrı ve İnsan: İbnü'l Arabî ve Vahdet-i Vücûd Geleneği (2009), Kabcacı Yaynevi: İstanbul.

dır. Bu dönemdeki önemli husus İbahilik gibi akımlara karşı tasavvufun kendini Kur'an ve sünnetle şahitlendirerek dini ilimler arasında bir ilim olarak temeyyüz etmesidir. Yazar bu dönem tasavvufunun karakteristik özelliğinin fıkıh ve hadis ilimlerinde olduğu gibi kendini Kur'an ve sünnetle temellendirmek olduğunu ifade eder. İlk dönem sufilerinin görüşlerini ortaya koyarken “*istinbat*” (Kur'an ve Sünnetle delillendirme) yöntemini kullandıklarını belirten Ekrem Demirli, bu dönemi “*Sünni tasavvuf anlayışının teşekkül devresi*” olarak tanımlar. Ona göre bu ilk dönem tasavvufunun yapısal iki özelliği ise “*işaret (İşari tesir)*” ve “*şathiyat*”tır.

Yazarın ikinci önemli tasavvuf dönemi olarak değerlendirdiği dönem ise İbn Arabi ve sonrasındaki dönemdir. Demirli, artık 13. Yüzyılda İbn Arabi ile birlikte tasavvufun yeni bir döneme girdiğini belirtir. “Nazari tasavvuf” veya “felsefi tasavvuf” olarak isimlendirilen bu döneme Demirli “*Tasavvuf Metafizigi*” adını vermektedir. Tasavvuf metafiziği tanımlamasını “*İslam düşüncesi*” kavramıyla ilişkilendiren Demirli, İslam düşünce geleneğinin de üç ana disiplin altında toplandığını ifade eder. Bunlar; İbn Sina ve Farabi gibi düşünürlerin temsil ettiği felsefi disiplin, mutezile kelamı ve ehl-i sünnet kelamının oluşturduğu kelam ve üçüncü olarak sufilerin temsil ettiği tasavvuftur. Dolayısıyla Demirli, tasavvuf metafiziği kavramının büsbütün metafiziği karşılamasa da metafiziğin çerçeve ilim olması sebebiyle “Tasavvuf metafiziği”, “kelam metafiziği”, “felsefi metafizik” gibi isimlerle de kullanılabileceğini iddia eder.

Kitabın giriş bölümünde ele alınan bir diğer mesele ise İlk dönem tasavvufunun yapısal özellikleridir. İlk dönem tasavvufunun nazari tartışmalardan uzak durarak ahlak ve amele önem verdiğini belirten Demirli, gelişen ve zenginleşen İslam toplumunda tasavvufun özellikle üç alana yönelik selbi bir tavır sergilediğini ifade eder. Bu dönem sufilerinin negatif tavır takındıkları üç alan; entelektüel ilgiler, sosyal ve siyasal gelişmeler, üçüncüsü de maddî zenginlikler ile ilgili meselelerdir. Demirli, bunların üç ana önerme şeklinde ifade edilebileceğini düşünür; buna göre ilk dönem tasavvufu için “*amele bağlı olmayan bilgi, bilgi değildir*”, “*Allah ile baş başa kalmak yani halvet ihlase ve tevhide ulaşmanın esasıdır*” ve “*tevekkül ve fakirlik imanın gereğidir*”. Kitapta vurgulanan önemli bir nokta belirtilen bu üç özelliğin tasavvufla birlikte ortaya çıkmadığı, bu anlayışın aslında Asr-ı saadetin genel özelliği olduğu ve sufilerin bunu devam ettirdiklerini söylemeleridir. Bu yüzden Demirli sufilerin “*tasavvuf doğdu*” veya “*teşekkül etti*” gibi tabirleri kullanmadıklarını, kendilerini “*devam eden bir gelenek*” veya “*halef*” olarak tanımladıklarını belirtir. Kitapta İbn Arabi'nin yaşadığı h.7. asra (13.yy) kadar geçen dönem “*iki buçuk gelenek*” şeklinde tanımlanır. Yazar burada iki ile mesele ve ilkeleri belirlenmiş tam bir ilim dalı olarak felsefe ve kelamı, buçuk ifadesi ile ise henüz ilke ve meseleleri belirlenmemiş tasavvuf ilmini kasteder. 13. yüzyıla gelindiğinde ise tasavvuf sadece müdevven bir ilim olarak değil o güne kadar olgunluk devresine erişmiş dini ilimlerin irtibatını sağlayan üst bir metafizik olarak ortaya çıkar. Ek-

rem Demirli İbnü'l Arabî'nin 13. yüzyıldaki etkisinin sadece tedvini tamamlanmamış bir ilmi tamamlamak olmadığını bilgi ve varlık anlayışını değiştiren yeni bir metafizik ortaya koymak olduğunu belirtir. Yazar İbn Arabî'nin meselesini şöyle ifade eder; "her biri kendi alanına bölünmüş İslam bilimlerinin irtibatı nasıl sağlanabilir ve hepsinin etrafında toplanabileceği bir "İslam düşüncesi", "İslam tevhidi", "islam irfanı" oluşturulabilir mi?". Demirli bu soruların İbn Arabî'den önce de sorulduğunu ve bu soruların nasıl İbn Arabî düşüncesinin temelini oluşturduğunu tarihi seyri içerisinde ele alır. Fakat yazara göre tasavvufu müdevven bir ilim haline getiren de İbn Arabî düşüncesine sistematik bir yapı kazandıran da Sadreddin Konevî'dir. (ö.673) Demirli, özellikle Konevî'nin "Miftah'ul-Gayb" adlı eserinin öneminden bahseder ve Konevî'nin İbn Arabî düşüncesini nasıl sistematik hale getirdiğini açıklar (s.10-37).

İbn Arabî'nin Varlık görüşünü ele alan makalelerden oluşan birinci bölüm, sufilerin varlık kavramından ne anladıklarını ele almaktadır. Öncelikle "Varlık olmak bakımından Varlık" ifadesinin sufilerce nasıl yeniden yorumlandığını açıklayan Demirli, klasik gelenekte metafiziğin konusu kabul edilen "Varlık" kavramının sufilerce nasıl "Varlık olmak bakımından Varlık Haktır" ifadesiyle bir önermeye dönüştürüldüğünü inceler. Bu yüzden sufilere göre metafiziğin konusu Varlık değil, Tanrı olmalıdır. Ekrem Demirli bu dönüşümle sufilerin Tanrı merkezli bir varlık anlayışında yer aldıklarını ve kendisinin "vesileci sudur" adını verdiği yepyeni bir yaratma teorisi ortaya koyduklarını vurgular. Bu teoriye yazarın vesileci sudur demesinin nedeni; klasik sudur anlayışının zorunlu nedensellik zincirinin sufilerce "vech-i has(özel yön)" adı verilen bir kavramla aşılmış olmasıdır. Bu tanımlama, gerçekten de sufilerin suduru kabul etmekle birlikte içeriğini nasıl endeterminist bir anlayışla doldurduklarını açıklayan önemli bir kavramdır. Demirli bundan sonra metafiziğin en önemli konusunu yani yaratılış meselesini inceler. Tasavvufun yaratılış meselesinde dilinin nasıl değiştiğini; kelimeler ve felsefe arasında yeni bir dilin nasıl oluştuğunu açıklar (s.39-145).

İbn Arabî düşüncesinin bilgi görüşünü açıklayan ikinci bölüm ise meselenin epistemolojisini ele alan yazılardan oluşur. Demirli, İbn Arabî düşüncesinin genel özelliğinin bilgi konusunda da görüleceğini ifade eder. Bu özellik; varlık bahsinde de gördüğümüz "hem... hem..." şeklinde ifade edilebilecek yeni dildir. Demirli bu yeni dile sufilerin bilgi anlayışını izah için "Tenzih ve Teşbih arasında Allah'ı bilmek" adını vermiştir. Demirli burada tenzihle temsil edilen felsefe ve teşbihle temsil edilen kelamın bilgi teorilerden farklı olarak tenzih-teşbih ortaklığında sufilerin bilgi teorilerini inceler. Ekrem Demirli sufilerin bilgi anlayışlarının ahlaki ilkelere bağlı olduğunu belirtir. Buna göre sufiler için herhangi bir ahlaki eyleme taalluk etmeyen bilgi, bilgi kabul edilemez. Nitekim yazar bunu giriş bölümünde "amele bağlı olmayan bilgi, bilgi değildir." önermesiyle açıklamıştı. İkinci bölümün ağırlıklı noktası sufilerin bilgiyi nefis kavramıyla ilişkilendirmeleridir. Demirli bu

bölüm için iki kavramsallaştırma kullanır; “marifetullah” ve “marifetü'n-nefs”. Demirli, İbn Arabî'nin marifetü'n-nefs ve marifetullah iribatını biçimsel olarak kelamcıların “*istidlal bişşahid alael gaib*” şeklinde kavramsallaştırdıkları, şahidden gaibe istidlal yani görünenden görünmeyenin bilgisine ulaşma bilgi yönteminin gelişmiş bir yorumu olarak açıklar. Buna göre insan yani görünen Tanrı'ya yani görünmeyene delildir. Yazarın sufilerin bilgi görüşünü temeyyüz ettiği bir diğer önemli nokta bilgi-varlık ilişkisinde sufilerin filozoflardan nasıl ayrıldıklarıdır. Filozoflar için düşüncenin ilkeleri ile varlığın ilkeleri arasında bir özdeşlik vardır. Ve bilgideki farklılık sadece arızî nedenlerdedir. Oysa sufiler için “*Varlık*” kendinde paradoksal bir yapıya sahip olduğu için düşüncenin ilkeleri ile varlığın ilkeleri arasında bir özdeşlikten bahsedilemez. Bu nedenle Demirli, bilgideki farklılıkları “*bilginin konusundan kaynaklanan çelişkiler*” olarak niteler. Bu bölümde en dikkat çekici bir diğer yazı Demirli'nin “*İbnü'l Arabî'de harf sembolizmi*” adını verdiği yazısıdır. Demirli bu yazıda başta kelimeler ve fıkıh bilgileri olmak üzere sufilerin kendilerine yapılan eleştirilere karşı nasıl bir dil geliştirdiklerini ve bilgi teorilerini bu dil üzerinden nasıl ortaya koyduklarını açıklar (s.147-233).

Üçüncü bölümde ise artık tasavvufun en önemli konusu yani “*insan*” meselesi ele alınır. Yazar, insan meselesini, İbn Arabî geleneğinin önemli kavramlarından biriyle; “*Hakikati Muhammedi*” kavramı ile inceler. Demirli, sufilerin Hz.Peygamberle ilgili konuları üç boyutta ele aldıklarını belirtir. Buna göre Hakikat-i Muhammedi Peygamberin ontolojik yönü, sünnet epistemolojik yönü ve sîret de ahlaki yönüdür. İnsanın Allah'a delil olması, İbnü'l vakt, insan-ı kamil gibi kavramların ele alındığı bölümde İbn Arabî'nin kadın hakkındaki görüşleri de ayrı bir makale olarak yer almıştır. Ekrem Demirli bu makalede İbn Arabî'nin klasik düşünürlerden farklı olarak kadın-erkek ilişkilerini metafizik bir zemine taşımakla nasıl kuşatıcı bir görüşe sahip olduğunu incelemektedir. Buna göre kadın hem bir mükellef hem de bir ilke olarak var olmaktadır. Demirli bunu kadının fail ve münfail olması anlamında inceler. İbn Arabî'nin “*dişilik*” kavramını kadından bağımsız olarak aleme teşmil ettiğini belirten Demirli, İbn Arabî'nin kadının hakikate ulaşma imkanını dişiliğin ilk ilkenin bir niteliği olarak ele alması üzerinden açıklar. Yazar insan bölümünü “*İnsan-ı kamil ne demektir*” sorusuyla tamamlar (s.237-297).

Yazarın genel makalelerinin yer aldığı son bölüm ise kitabın bütününe hitam olacak tarzdaki yazılardan oluşur. *İbnü'l Arabî Metafizigi*, İbn Arabî düşüncesi üzerine okuma yapmak isteyenler için anahtar niteliğinde bir giriş kitabıdır. Tasavvuf tarihini yeni bir yaklaşımla değerlendiren kitap, tasavvufta ele alınan pek çok meselenin de -haller ve makamlar vb. gibi- İbn Arabî düşüncesiyle nasıl farklı bir boyutta incelendiğini göstermesi açısından da büyük öneme sahiptir. Okuyucu kitapta İbn Arabî düşüncesinin, tasavvufun belli başlı meselelerini sadece müridin veya dervişin yaşadığı haller olarak değil varlığın geneline teşmil anlamları olarak

ele aldığını rahatlıkla görebilir. Bu dönüşümü göstermesi açısından kitapta yer alan her bir makale ayrı ayrı önem arz eder. Kitap İbn Arabi düşüncesinin yanı sıra kelam, felsefe ve tasavvuf ilişkisini derinlikli analizlerle incelemesi açısından da önemlidir. Yazarın her bir bölümü bir kavram üzerinden oluşturması - varlık, bilgi, insan gibi- kitabı bütüncül olarak anlamayı sağlamıştır. Böylece okuyucu Vahdet-i Vücut meselelerini hangi ekseninde değerlendirmesi gerektiğini görmüş ve analitik bir temele sahip olmuş olur.